

(Esse)

Heç nəyin əhəmiyyəti olmadığı, hər şeyin yox olub getdiyi bir dünya qorxusu. Dil ilə düşüncənin bizim aramızda ortağ bir müstəvi olmaqdan qıxdığı bir dünya qorxusu.

Düşünce xeyli şəxsi, daxili, bəlkə də bəzən təkcə nə bir proses ola bilər, ancaq o, həm də bütün aktlar içində ən kollektiv olandır. Kollektivdir, çünki sözlərlə icra edilir və həmin sözlər təkcə onlardan istifadə edənə yox, həmin dil icmasındakı hamıya aiddir. Ya da bəlkə də sözlər konkret bir icmaya aid deyil – heç kim dilin sahibi deyil çünki – onlar daha çox bizi bir-birimizə bağlayan sapkındır; biza qurucu mifləri verir, hekayələri verir, fəlsəfə, dostluq, tənqid, siyasət, yumor emal edirlər; sözlər icimai çevrilişlərin və dəyişikliyin mənaçalardır.

Sözlər bizi bir-birimizə bağlaya bilərlər, amma biza, xüsusilə də cəmiyyətin gücsüz və daha müdafiəsiz nümayəndələrinə qarşı istifadə edilən silah da ola bilərlər. İqtidarın elində (ister siyasi, ister iqtisadi baxımdan güc olsun, istərsə də irqi, yaxud hərbi üstünlük) sözlər çox güclü və zalım bir silaha çevrilə bilər. Əgər iqtidarın məqsədi olduğu kimi qalmaq, yaxud gücünü möhkəmləndirməkdirsə, yeni status-kvonu qorumaq, ya da tiranlığa çevirməkdirsə, gündəlik dil natarazlığı adlandırmaq üçün istifadə ediləcək. Məsələn, irqi baxımdan seçilmiş sayılan biri mövcud status-kvonu özü kimi olmayan hamının "azlıq" olduğunu (ilk baxışda zərərsiz, ilkin alt-mənası nisbətən riyazi, amma gücün natarazlığını və siyasi səmərəni əks etdirən, qoruyun başqa cür assosiasiyaları olan bir termin) deyərək qoruyacaq.

Bir də əhalinin pasportsuz, yaxud vizası hissəsindən bəhs etmək üçün istifadə edilən, onsuz da haqları olmayan bir qrup insana qarşı ideoloji silaha çevrilən "qeyri-qanuni" deyə bir söz var. Fərdləri cinayətkarlara çevirir, onlara tətbiq edilən siyasi və insitutsional şiddətə legitimləşdirir: saxlanma, həbs, tibbi yardımdan məhrum edilmə, qanuni prosedurlardan məhrum edilmə. İnsanlıqdan kənar olsa da, başqa bir kəsin düşüncəsinə amansızcasına psixoloji zorakılıq etsə də, bütövlükdə məntiqsiz olsa da, bu gün hələ də aktiv şəkildə istifadə edilir: kiminsə "qeyri-qanuni" olması nə deməkdir axı?

Əb əb edib bilməlik ki, sözlər sırf biz onlardan (əqisibəsine, məsuliyyətsizə, tükenməz sərvət kimi) istifadə edək deyərək mövcudurlar. Sözlərin, üstəlik, mürtəkbə mənalı və xeyli alt-mənası olan sözlərin düşüncəsizə istifadəsi zorakılığa rəvac verər, onu adlandırmaqla bilər. Deməli, dil icmasının üzvləri olaraq, sözlərlə tətbiq edilən və asanlıqla gözədən qaçan zorakılıq növü bəzində düşünməyə, təkrar-təkrar düşünməyə məsuliyyət. Hamımız sözləri və onlar vasitəsilə on illər, yüz illər boyunca davamlı şəkildə toxuyub-sökdüyümüz mürtəkbə divar xakasını zorakılıq aktına çevirməkdən uzaq tutmaqla məsuliyyət. Buna nail olmağın yeganə yolu həmrəylik hissiylə aramızda dolanacaq sözlər haqqında düşünmək, daim düşünməkdir. İstifadə etdiyimiz dilin hal-hazırda davam etməkdə olan gözədən keçiribək dəyişdirilmə və yenilənmə prosesini həmin aktiv şəkildə daxil olması çox vacibdir, çünki sözlərin iqtidardakıların qəsbkarlığına qurtan getməməsinin yeganə yolu budur. Düşüncələrimizin iqtidardan (bu iqtidarı istər tiran siyasi lider, istər lobbicilərin siyasi partiyası, istər biza intemet vasitəsilə nəzarət edən şirkətlər olsun) hökmranlığı altına girməməyinin yeganə yolu budur.

1930-cu illərdə İspaniyada Fransisko Franko dövründə Latin Amerikaya sürgün edilən ispan filosof Mariya Zambrano əsərlərinin əksəriyyətini totalitar rejimlərdə sözlərin və düşüncələrin başına nə gəlməsinə həsr edib. Zambrano bu rejimlərin boğucu atmosferində icma əyləşməsinin itməsi və yaşamağın qeyri-mümkünlüyü haqqında yazır: "Bu şərtlər altında, özlərini oxşar vəziyyətdə

yətdə görə dost-tanışla ünsiyyət qurmaq istəyəndə, başqalarıyla yaşamaq, kəsesi, sadəcə yaşamaq imkansız olur."

Zambrano da, eynilə, Hanna Arendt və ya Primo Levi kimi, zülmün ortasında sürgünə gətirilən başqa mürtəkbə kimi, totalitarizmin həm bədrin daxil dünyasına, həm də başqalarıyla ünsiyyət qurmaq, başqalarıyla bir yerlə yaşamaq bacarığına vurduğu zərər kompensasiya etməkdə düşüncənin necə həyat əhəmiyyəti məlik olmasından yazıqlar. Zabrano belə yazıb: "Düşüncənin əsas funksiyalarından biri də insanın vicdanı kölgələri və qeyri-müəyyənlərə dolanda, başqalarının kölgələri ilə öz kölgəmiz hərəkət edib nəfəs alığımız əsl dünyamızı – daxil dünyamızı həddən artıq tutulaşdıranda, insanın daxil dünyasında yaranmış havasızlıqda boğulmaqdan xilas etmək, atmosferi nəfəs almağa əlverişli hala gətirməkdir."

Düşünce/daxili dünya/icma trionu siyasi zorakılığın insanlardan almağa çalışdıqlarının geri qaytarılma tələbidir. Sərt və avtoritar bir dövlətdə yaşayan fərdlər gətirdiyi bir-birlərindən uzaqlaşır, bir-birlərinə şübhəyə yanaşırlar, ağılları qarışıq, get-gedə tənhaləşirlər. İqtidar bunu diskursa nəzarət edərək, anlayışın mücərrəmləşdirərək, qorxu və qeyri-müəyyənləşməyə bizi küyə qərq edərək reallaşdırır. Xilas bizim sağlamlıq və azad şəkildə düşünmək bacarığımıza bağlıdır. Və elbəttə ki, kol-

Ədəbiyyat və siyasət

lektiv şəkildə düşünmək bacarığımıza.

"Çətin dövrlər gəlir, hal-hazırda içində yaşadığımız dünya nizamının alternativlərini görə bilən, qorxuya qapılmış cəmiyyətimizdən və asanlıqla yaradılan texnologiyalardan kənarında mövcud olmağın müxtəlifliyinə vəqif olmağın bacaran, hətta ümid üçün heçqici özüllər təsəvvür edə bilən yazıçıların səslərini eşitmək istəyəcəyik. Azad olmağın nə demək olduğunu xatırlayan yazıçılara, şəirlərə, xeyalpərəstlərə, yeni daha böyük bir realığı görə bilən realistlərə ehtiyacımız olacaq. [g] Kapitalizm çağında yaşayırıq, onun gücü aşılmaz və qaçılmaz görünür. Ancaq bir vaxtlar krallıqın ilahi gücü üçün də belə düşünürdülər. Hər cür insani gücə belə insanlar özləri müqavimət göstərir və hamısı elə insanlar tərəfindən dəyişdirilir. Dirənş və dəyişiklik adətən sənətdə başlayır." (Ursula K. Le Küin)

Bədi mətn, mənca, bir cür instinktədir, sözlərə forma verməkdir, onlarla təkrar-təkrar yeni düşüncələr yaratmaq və yeni mənalı tapmaq üçün gündəlik narrativlərimizi kollektiv şəkildə yenidən təxəyyül etməkdir, çarəsizliyi və anlamsızlığı ötürüb keçmək öhdəliyidir. Bədi mətn yaşadığımız həyatı daha zəngin, daha çoxqatlı, daha mürəkkəb, bəzən isə daha gözəl edən kollektiv narrativləri bir-birinə bağlayır.

Bədi mətnə bəsirət və proqnoz sintezi olmalıdır. Mövcud vəziyyətə baxmaq və onun ehtimal edilən inkişafını təsəvvür etmək üçün insan gərək öz içinə boy-lansın. Bədi mətn, eyni zamanda, cismani intuisiyaya, yaxud konkret biliyə oxşayan bir şeydir, düşüncələrimiz indiki zamanın torunu deşib gələcəyi təsəvvür etməyi bacarılanda hiss etdiyimiz şeydir. Bəzən o gələcəyə diqqətli baxmağa çalışanda gördüyümüz çox kədərli, ya da sarsıdıcı, yaxud eləcə təsəvvür olunmaz, bərdad bir vəziyyətdir. Amma yenə də ona baxmalı, ondan nəse düzəltməli, onunla nəse etməliyik. Əslində, "fiction" sözü "şəklə salmaq, forma vermək" mənasına gələn "fingere"-dən gəlir, əsas mənası "gile forma vermək"dır. "Fingere" qurub-düzəltməyə, daha doğrusu formalaşdırmağa işarə vurur. "Fingere" doğru olmayan bir şeyi icad etmək deyil, hələlik həminin baxmağa cəsarəti olmasa da, yenə də orada olan şeyə forma verməkdir.

Valeriya Luiselli

Yaşadığımız təcrid və şübhə prosesində bu yeni zaman hissini formalaşdırmağa çalışırıq. Ailəm və mən günortadan sonralarımızı saxsı qablara, güldanlara toxum ekməklə keçiririk; lobyə, qarğıdalı, boranı, pomidor, yabanı güllər. Adətən gec yatıram, amma çox da gec yox, daim yazıram, digər vaxtlarda isə evin içində gəzirəm, oranı təmizləyirəm, buranı silirəm, ətraf həmişə toz içindədir – mətbəxdən yataq otağına, yataq otağından salona, eynilə yavaş-yavaş boşalan bir şər kimi hərəkət edirəm. Nəhayət əldən düşmüş və məğlub halda yemək otağında əyləşirəm, rəflərdəki kitablara baxıram, sanki sadəcə gözələrimi dikib onlara baxmağımı kitablardan necəse bu yeni səssizliyi daha mənalı sükutla doldura biləmiş kimi.

Bir rəfə yaxınlaşıram, çoxdandan oxuyub altını xətlədiyim bir kitabı götürürəm, onu açıram. Sözlün düzü, kitabxanalarımızda yaşayan bu şirin destlarda doğrudan da təsəlli tapıram. Kyevedonun dediği kimi:

"Çəkilib səhranın sükutuna, az, fəqət müdrik kitablara birgə, yaşayırım ölümlə söhbət edə-ədə, dinləyirəm ölümlə gözərimlə."

Böyük qaradışım qızı, "Münasibətimin qınlanmasından, sevilməməkdən qorxuram" – dedi.

"Bəs sən nədən qorxusan?" – deyə soruşdu qızım mənədən.

Deqiq bilirməm – görsən nədən qorxuram?"

Roman yazmaq kimi ağlasığmaz bir işə illərimi verildikdən sonra – insanın öz evində, öz ruhunda itdiyi, ən xırda detali tapıb geri gətirmək üçün yaddaşını deşik-deşik etdiyi illər, bir cümle silsiləsi qədr məcərədən şeyin axırda parçalarının daha böyük bir bütöv olacağına kor-korana inanmaq keçən illər – bütün bunlardan sonra, bir yazıçının sahib olacağı ən gözəl hədiyyə bir kitabı açib oxumağa başlayanda, həmin kitabı yaradan idrakdan və ruhlardan emələ gələn bir icmanın varlığını hiss etməsidir.

"İtmış uşaq arxivi" adlı romanımın çox uzun müddət ərzində, asta-asta və məhrəm şəkildə içimdə böyüyən dünyası artıq başqalarının da addım ata biləcəyi, gəzə biləcəyi, özüylə tək qala biləcəyi, ancaq özünü tək hiss etməyəcəyi, şimala gedən bədheybət bir qatarla bir qitəni bu başdan o başa tək başına keçən "İtmış uşaqlar" kimi, Memfis və Çevik Tük kimi, onları bərdad valideynləri kimi, (amma yenə də onları çox sərt ittiham etməyə, olarmı?) personajlarla tanış ola biləcəyi bir yerdir.

"İtmış uşaq arxivi" romanı uşaqlıq çağındakı tənhalıq və uşaqların sərhədsiz fantaziyasının dərinliyi, ailəvi bağların qopmağa meyilli intensivliyi, tarix və bədi ədəbiyyat arasındakı intriqə, siyasi şəraitə özəl həyatın mürəkkəb kəsişmələri haqqındadır. Ancaq hər şeydən daha çox bizi əhatə edən dünyanı daha yaxşı anlaya bilmək məqsədiylə hekayələr uydurmaq, səsləri və düşüncələri bir-birinə calamaq prosesiylə bağlı romandır. Kitab iki valideynin hekayələr danışmasıyla başlayır – uşaqlar həm fiziki, həm də məcazi olaraq ailə avtomobilinin arxa oturacağına əyləşiblər – ancaq sonra uşaqların təhkiyəsinə keçirik, fasiləsiz şəkildə formalaşdırılmış, fasiləsiz şəkildə yaradılıb formalandırılmış və zibilə qalmış və gözəl dünyanın hekayəsini nəql edən səslər onlarınki olur.

Mən nədən qorxuram? Hər hansı yetkin insan kimi xeyli şeydən: İtikdən, mənə bel bağlayanların ehtiyacını qarşılaya bilməməkdən, siyasi zorakılıqdan, polisdən. Ancaq ən çox ruhlarımdan duğunlaşmasından, inanacaq bir narrativin olmamasından, bir-birimizə heçqədən qulaq asaraq bir-birimizi başa düşəcəyimiz ortağ bir müstəvirin olmamasından qorxuram. Başqa cür desək, fantaziyaqan, bədi ədəbiyyatdan məhrum qalmış bir dünyadan qorxuram. Kollektiv bir düşüncə müstəvisini bölüşə bilmədiyimiz bir dünyadan qorxuram.

Və buna görə də özümü buna həsr edirəm, həyatıma ağıla, xeyalə sığmayan roman sənətinə bağışlayıram.